

XIX. YÜZYILA KADAR MACAR EDEBİYATINDA TÜRKLER

Vural YILDIRIM

Macar edebiyatında Türklere ilk kez "tarihsel şarkılarda" yer verilir. XVI. ve XVII. yüzyılda yazılan epik şiirler arasında yer alan bu şarkılar, gezgin şairler ya da Latin kültürüne sahip kimselerce lavta eşliğinde çalınıp söylenirdi. Bu şairler olaym geçtiği yerde halkla konuşur, savaşa katılmış askerleri dinler sonra da bunu manzum hikâye haline getirirlerdi. Epik şiiri, Miklôs Zrinyi (1620-1664) ve István Gyöngyösi'ye (1629-1704) kadar bu şarkılar temsil etmektedir. Olayın geçtiği döneme ait, kroniklerden ve tarihsel eserlerden yararlanarak tarihsel şarkı yazan şairler de vardır.

Bu şarkıların en eskisi olan "Szabâcs viadala" (Bögürdelen'in Alınması) Bögürdelen kalesinin 1476 yılında Kral Matyas tarafından Türklerden geri alınmasını anlatır. Şairi belli olmayan bu şarkı Türkleri ele alan ilk eserdir. Bu tarihten sonra Türkler epik edebiyatın sürekli kişileri olacaktır.

Bu şairlerin en ünlüsü Sebestyen Tinodi'dir (1505, 1510 arası - 1556). Gerçekleri yazmaya büyük bir özen gösteren Tinodi, çağın olaylarını işlediği şarkılarını "Cronica" adıyla 1554 yılında bastırmıştır. Bu eserinde Kral Jârios'un (Yanoş Kral) ölümünden Rahip. György'e kadar Erdel tarihi, 1552 Temeşvar savunması, 1553 Eğri kalesi savunması gibi kale savunmalarının yanı sıra düellolar, muharebeler anlatılır.

Tinodi gibi tarihsel şarkı söyleyen başka şairler de vardır. Bunlardan Ferenc Töke, 1566'da "Szigetvâr vagy Antemus szigete ostromânak története"yi (Zigetvar ya da Antemus Adası Kuşatmasının Hikâyesi) yazdı. Bu eserde kalenin yedi gün süren ve başarısızlıkla sonuçlanan ilk kuşatması anlatılır. Kalenin ikinci büyük kuşatması ise yazarı belli olmayan bir eserde işlenmiştir (1566): "Historia az Szigetvâr-nak veszesseröl" (Zigetvar'ın Düşmesi Üzerine Hikâye).

Tarihsel şarkı okuyan şairlerin işlediği konulardan Liri de János Hunyadi ve Kral Mátýás'ın Türklerle yaptıkları savaşlardır. Bunlardan biri Bânkai Nagy'ın 1560 tarihli "Hunyadi János... sok külömb-külömb viadalja" (Janos Hunyadi'nin... Çeşitli Zaferleri) dir. Yine Ambrus Görçseni Lântos'un "Mátýás király viselt dolgairol" (Kral Mátýás'ın Yaptığı İşler) ve Heltai'nin "Histórias enekes könyv" (Tarihsel Şarkı Kitabı) (1574) adlı eserlerinde de Türklerle yapılan savaşlar ele alınmıştır.

Kral Mátýás'ın hükümdarlığı sırasında kazanılan Kenyermezö zaferi (1479) de iki ayrı şair tarafından anlatılır. Biri, Nikolsbarglu Adsız'ın (Anonim) (1958), öbürü de István Temesvári'nin (1569) "Kenyermzei diadal" (Kenyermzeö Zaferi) adlı tarihsel şarkıdır. János Temesvári ise Kral IV. Bela'dan ve Kırım Tatarlarının akınlarından (1571) söz eden şarkısında (1574) Türklerin, Macarları cezalandırmak için Tanrı tarafından gönderildiğini söyler.

1567 yılında Erdelli şair András Valkai, Adem'den Kral János'a kadar getirdiği bir manzum şecere yazmıştır. Kroniklerden yararlanarak yazdığı otuz bir bölümlük bu şecerenin ikinci bölümünde Attila ve oğullarının başından geçenler anlatılır: "Az magyar királyoknak eredetekröl es nemzetsegekröl, az elsö Adámtol fogva a felseges máso-dik János királyig" (Macar Krallarının Kökeni ve Kabileleri Üzerine, Adem'den, Majeste Kral I I. Janos'a Kadar).

András Valkai, "Cronica avagy szep histórias enek, mikepen Hariedenis tengeri tolvaj Barbarossâ es basâvâ lett es mikepen ez által Suliman császâr a tengert birta" (Kronik ya da Gökçe Tarihsel Şarkı. Deniz Korsanı Hariedenis (Hayrettin) Nasıl Barboros ve Paşa Oldu ve imparator Süleyman Bu Nedenle Nasıl Denizlere Egemen oldu) (1573) adlı eserinde de Barbaros Hayreddin Paşa'dan söz eder.

Erdel Beyi Zsigmond Janos'un resmî şairi Demeter Csanádi de 1571 yılında, yani Zsigmond'un öldüğü tarihte yazdığı "I I. János' Magyarorszâg vâlasztott kirâlya elete" (Macaristan'ın, Seçilmiş Kralı I I. Janos'un Yaşamı) adlı eserde Türklerin kralı himayesini, kurdun kuzuyu himaye etmesine benzetir. Mátýás Gosárváry'nin 1579 yılında Erdel Beyi István Báthory'ye sunduğu "Az regi magyaroknak vagyis hunoknak első bejövçsekröl valö história" (Eski Macarların 'yani Hunların' Yurt işgali Hikâyesi) adlı Hunlarla ilgili kronikte Macarlar arasında yaşayan Hun efsanesi, Attila ve oğullarının kavgaları, Sekellerin Erdel'e yerleşmeleri anlatılır. Bunlarda da kroniklerin verileri işlenmiştir.

Günün olaylarını işleyen şairler de vardır. Şarkıda adı geçen János Hegedüs'ün yazdığı tahmin edilen "Cantio de militibus pulchra" (Askerler Üzerine Güzel Şarkı) (1561) da Türk akıncılarıyla Gyula uçkalelerindeki Macar kahramanları arasında geçen bir olay anlatılır. Marton Alistali'ye mal edilen "A vitez Tûri György halâlârol" adlı şarkıda (Kahraman György Tûri'nin Ölümü Üzerine) Kanije komutam Tûri'nin 1571 yılında Türkler tarafından tuzağa düşürülüp öldürülmesi konu edilmiştir. György Salânki'nin yazdığı tarihsel şarkı ise 19 Temmuz 1580'de Türklere karşı kazanılan Nâdudvar muharebesini anlatır. Başlık Latince'dir: "Historia. Cladis turcicae ad Nâdudvar" (Nâdudvar Türk Tehlikesinin Hikâyesi).

György Târdi, iki bölümlük "Historia Sziksoiensis" (Szikszc Hikâyesi) adlı tarihsel şarkısında Zsigmond Râkoczi'nin Szikszo'da Fülelek Bey'i Korkut Bey'e karşı kazandığı zaferi anlatır. Şarkının yazıldığı tarih 1588'dir.

Zsigmond Bathori döneminin olayları ve muharebeleri pek Çok tarihsel şarkıya konu olmuştur. Yazarı bilinmeyen "Bâthori Zsigmondhak 1595. esztendöben viselt hadai" (Zsigmond Bathori'nin 1595 Yılında Yaptığı Muharebeler) adlı şarkı ve bundan kırk yıl sonra, bu anonim şairini görmediği anlaşılan Istvan Szöllösi'nin şarkısı ve her ikisini kaynak olarak kullanarak "Brevisenarratio"yu (Kısa Hikâye) (1596) yazan János Jacobinus, Sinan Paşa'nın yenilgisini anlatır.

Gezgin şairler doğrudan doğruya Türkleri konu alan şarkılar da yazdılar. Tinodi'nin 1546'da yazdığı "Szuliman csâszârnak Kaszul basâval viadaljârol" (Sultan Süleyman'ın Kasım Paşa'yla Kazandığı Zafer Üzerine) adlı şarkı bunların ilkidir ve 1534-1536 yılları arasındaki olayları anlatır. Tinodi'nin 1546-1552 yılları arasında yazdığını söylediği, ama kaybolmuş olan "Török csâszârok kronikâja" (Türk İmparatorlarının Kroniği) adlı eserin yanı sıra, "Karol esâszâr hada Saxonîâba, ott Kurfirstnek megfogâsa" (imparator Karl'ın Saksonya'daki Savaşı ve Burada Kurfirst'in Yakalanması) adlı şarkısında Macar husarlarının V. Karl'dan Türklere karşı yardım istemeleri de anlatılır.

İskender Bey'in Türklerle yaptığı mücadelelerden söz eden "Castriota" (İskender Bey) (1579) adlı şarkı ise Miklos Bogati Fazekas tarafından yazılmıştır. Yine, şairi bilinmeyen "Icon vicissitudinis yitae humanae" (İnsan Hayatındaki Değişikliklerin Resmi) adlı şarkıda, padişahın ablası ile evlendiği için karısından ayrılmak zorunda kalan, ama kudretli karısının ölümünden sonra, evlenmek istemediği başka

bir kadın yüzünden gözden düşen ve intihar eden Budin Paşası Kalaylıkoz Ali Paşa'nın hikâyesi aktarılır. Bu hikâyeye 1587 yılından, yani intihar olayından kısa bir süre sonra yazılmıştır. 1597'de yazılmış olan ve yazarının János Baranyai Decsi olduğu sanılan bir manzum kronikte ise Yıldırım Bayezid devrinden I I . Selim'e kadar Osmanlı tarihi, özellikle de Türk-Macar muharebelerine yer verilmiştir. Türk tarihinin sürekli olarak ilgi çektiğini gösteren bu tip bir eser de yine adı bilinmeyen bir yazar tarafından 1684 yılında yazılmıştır.

Tarihsel olaylar bakımından bir önceki yüzyıl kadar zengin olan XVII. yüzyıl da tarihsel şarkı şairlerine bol bol kaynak olmuştur. Bunlardan biri asker bir aileden gelen Ferenc Wathay'dir. Pâkoz'da (1593) Estergon kuşatmasında ve Györ muharebesinde savaşmış, daha sonra da Szekesfehervâr (İstolni Belgrad) kuşatmasında (1602) kale komutan yardımcısı iken Türklere esir düşüp Belgrad'a gönderilmiş ve 1603 yılında kaçması üzerine İstanbul'a gönderilip Galata kulesine hapsedilmiştir. Tarihsel şarkılarını burada yazmıştır. "Szinan es İbrahim bassa idejeben lett tatar rablâsrul valö historia" (Sinan ve İbrahim Paşa Zamanındaki Tatar Yağmalarının Hikâyesi) adını taşıyan şarkısının birinci bölümünde Sinan Paşa'nın seferlerini (1593), ikinci bölümde ise İbrahim Paşa'nın 1599'daki seferini anlatır. "Szekesfehervâr veszese-rül valö historia" (İstolni Belgrad'ın Düşmesinin Hikâyesi) adlı şarkısında ise Szekesfehervâr'in Türklere alınması ve 1608 yılında yeniden Türklerin eline geçmesini ayrıntılarıyla anlatır.

Adı bilinmeyen bir şaire ait "Historia az Erdely orszâgnak nyomorusâgâröl es Magyaroknak Bâthori Gâbor ellen valö feltâmadâsâröl" (Erdel Ülkesinin Sefaleti ve Macarların Gabor Bathori'ye İsyân Etmeleri Üzerine Hikâyeye) adlı şarkıda Gâbor Bâthori zamanında (1608-1612) Erdel Beyliği ile Babıâli arasındaki ilişkilerden söz edilmektedir. Daha önce değindiğimiz Istvan Szöllösi, 1635'te basılan şarkısı "Rövid historia, melyben megiratik Szenan Başsânak ... Havasalföldenek es Erdely orszâgânak pusztitâsâra valö kijövetele... megveretese es szegyenvallâsa" (Sinan Paşa'nın Karlıova'yı ve Erdel Ülkesini Mahvetmek İçin Gelişi..., Yenilgisi ve Utanç Verici Başarısızlığı) da adından da anlaşılacağı gibi Sinan Paşa'nın seferlerini anlatır.

Erdel Bey'i I I . György Râkóczi'nin Lehistan seferi ve Kırım Hanı tarafından cezalandırılması da pek çok şarkıya konu olmuştur: "Erdelynek es Magyarorszâgnak szörnyfi romlâsâröl es az nepeknek rab-sâgba viteleröl valö rövid historia" (Erdel'in ve Macaristan'ın Korkunç Bir biçimde Mahvedilmesi ve Halkların Esir Olarak Götürülmesi Üze-

rine Kısa Hikâye); Latince yazılmış olan "Erdel'i 1658'de Yakıp Yıkan Tatarların Öfkesinden Kolozsvar'ı Koruyan Tanrı'ya Şükran Şarkısı" adlı şarkı ve 970 dizelik, 1653-1660 yılları arası olaylarından tarihsel gerçeklere bağlı ve ayrıntılı olarak söz eden uzun bir şarkı.

II. György Râkoczi'nin Erdel Beyliğinin son yularının tarihiyle uğraşan şu manzum kronik ise daha sonra İstanbul'a elçi olarak gidecek olan Kristof Szekelyhidi Pasko tarafından 1662 yılında yazılmıştır: "A nemes es regenten hires Erdely orszâgânak keserves es szomorû pusztitâsaröl irt siralom" (Soylu ve Bir Zamanlar Ünlü Olan Erdel Ülkesinin Acı ve Hüzün Veren Mahvı Üzerine Yazılmış Ağıt). Birinci bölümünde Türkleri ve Tatarları, Tanrının Macarları cezalandırmak için gönderdiği söylenir.

Özgün bir Macar menkıbesi olan "Szilâgyi es Hajmâsi Lâszlö historiâja" (Szilâgyi ve Lâszlö Hajmâsi Hikâyesi) 1571 yılında yazılmıştır. Yazarının kim olduğu belli değildir. Türklerle tutsak düşen iki Macar gencinin başından geçenler anlatılır. Szüâgyi'nin hüznü şarkısını duyan Türk sultanının kızı kendisiyle evlenmek koşuluyla ikisini de kurtarmayı önerir. Kendilerini izleyenlerin hakkından gelirler. Bundan sonra Hajmâsi, kız için arkadaşını düelloya davet eder, kazanan Szilâgyi olur.

İlk büyük lirik Macar şairi Bâlint Balassa (1551-1594)'nm şiirinde doğu şiiriyle temasın pek çok izleri görülür. Balassa Türkçe biliyordu ve Türk şairlerini okumuştur. Türkçe şiirleri örnek alarak şiirler yazdı: "Ez vilâg sem keli mâr nekem" (Gerekmez Dünya Sensiz), "Hol Jüliâra talâla igy köszönne neki" (Julia İle Karşılaştığı yerde Onu Böyle Selamla), "Minap mulatni mentem" (Eğlenmeye Gittiğim Gün). Türk şiirini örnek alarak yazdığı "Valahâny Török Beeyth kit magyar nyelve forditottak" (Macarcaya Çevrilmiş Birkaç Türk Beyiti) adlı şiirde Türkçe metni vermiş ve bunun Jülia'ya uyarlanmış biçimini de eklemiştir. Balassa'nın izinde yürüyenler arasında Ferenc Barakonyi ve Kata Petröczi de Türkçe şarkılardan söz eder. Balassa'nın dilinde Türkçenin de büyük etkisi vardır.

Bir Macar dönmesi olan Divenyi Mehmed'in Viyana'da 1839 yılında Türkçe bir kodeksin içinde bulunmuş olan "Madzsar Türki" (Macar Türküsü) adlı şiirinde Doğulu ruhun egemenliği açıkça görülmektedir.

Barok çağda (1620-1691) Türkler ilgi merkezi olur. Kont Miklos Zrinyi'nin 1651'de yayınladığı ve bir şaheser olduğu kabul edilen "Szi-

geti veszedelem" (Zigetvar Tehlikesi) adlı manzum epode atası Miklos Zrínyi'nin 1566 yılında Türklere karşı yaptığı başarılı Zigetvar savunmasını ebedileştirmiştir. Kısmen Macchiavelli'nin eserini kullanarak yazdığı "Török afium ellen valö orvossâg" (Türk Afyonuna Karşı ilaç) adlı eserinde ise Türklerin Macaristan'dan nasd kovulacağı anlatılır. Bu eseri ancak 1705 yılında yayınlanabilmiştir.

Szigeți veszedelem'den iki yıl sonra basılan "Magyar Mars, avagy Mohâch mezejen törtent veszedelemnek emlekezete" (Macar Marsı ya da Mohaç Ovasında Vuku Bulan Felaketin Hatırası) adh manzum kroniği yazan Lâszlô Lisztius, Zrínyi'yi taklit etmiştir. İki bölümlü bu kroniğin birinci bölümünde Mohaç meydan muharebesi, ikinci bölümde ise Attila'dan başlayarak IV. Ferdinand'a kadar Macar kralları anlatılır. Bu eserlerde Türkler, yoldan çıkan Hıristiyanları cezalandırmak için Tanrı'nın gönderdiği kimseler olarak tanıtılır. Listius, Istvân Brodaries'in Latince kroniğini kaynak olarak kullanmış, hatta bu kroniği şiirleştirmiştir.

Zrínyi'den sonra yüzyılın ikinci büyük şairi olan Istvân Gyöngösi (6124-1704) "Porâbul megeledett Phoenix, avagy Kemeny János Emlekezete" (Dirilen Phoenix ya da János Kemeny'in Hatırası) (1674) adh hikâyesinde Erdel Bey'i II. György Râkoczi'nin Lehistan seferi ve János Kemeny'in bey olması ve Küçük Mehmed Paşa ile Szöllös'te yaptıkları (1662), muharebe anlatılır.

XVII. yüzyılın şövalye romanları kahramanlarını daha ilginç kılabilmek için ne yapıp edip Türkiye'ye, İran'a ya da daha doğuya götürmüşlerdir. Buna ilk örnek 1676'da Lócse'de Vencel Tesseni'nin çevirisiyle yayınlanan "Magelona historiâja"dır (Magelona'nın Hikâyesi). Pançatantra'nın Macarcaya ilk çevirisi olan "Horologium Turcicum" (Türklerin Szati) (1682) Türkçeden çevrilmiştir. Çeviriyi yapan Dâvid Rozsnyai Doğuda çok dolaşmıştı ve Türkçeyi iyi biliyordu. Ali Çelebi'nin Türkçeye çevirdiği Pançatantra'yı Macarcaya aktarmış, ama basılmamıştır.

Erdel'in Türklerle ilişkisi sonucu bu yüzyılda basılmış olan bir eser vardır. 1626 yılında Kassa'da şu adla çıktı: "Machumet Propheta, Vallâsân levö egy fö irâs tudö Doktornak irâsâböl Törökböl Magyarra fordított Könyv, mellyet Envaral Asikinnac hivnak" ((Peygamber Muhammed Dininden Yazı Bilen Alim Bir Doktorun Enverül Aşıkın Denen Kitabının Türkçeden Macarcaya Çevirisi). Bu eseri Erdel beyi Gâbor Bethlen'in (beyliği 1613-1628) Türkçe kâtibi János Hâzi çevirmiştir. Bu eser Megharîbu'z-Zeman (Zamanların Gurubu) adlı Arapça

eserin Bican MehnecFin çevirmeye başladığı ve kardeşi Bican Ahmed'in Sultan Murad I I . zamanında (1421-51) bitirdiği eserin Macarcaya çevirisidir.

Macar mültecilerinden olan Kelemen Mikes (1600-1761) 207 mektuptan oluşan "Törökorszâgi levelek" (Türkiye Mektupları) adb eserini Tekirdağ'da yazmıştır (1717-1758). Eserde Osmanlı devletinin toplumsal ve siyasal ilişkilerinden de söz edilir. Bu mektuplar Sadrettin Karatay'ın çevirisiyle 1941 yılında Millî Eğitim Bakanlığının yayımladığı Macar Klasikleri dizisinde yer almıştır.

Romantik çağın başlangıcı olan XVIII. yüzyıl sonunda Doğuya ilişkin konular Avrupa'da sanatın her dalında moda olmuştur. Bu moda'nın ortaya çıkmasının nedeni romantizmin özgün, çarpıcı konular araması; doğunun renkli çerçevesi içine rahatça oturtulabilen duygusalılık özelliği; gizemli konulara düşkünlüğü; uygarlığın bozmadığı, doğal, ilkel, içgüdülerine göre yaşayan insanı bulma çabası; doğunun bir aşk dünyası olarak düşünülmesi ve son olarak da bu dünyanın gerçekten tanınmayan bir dünya olmasıdır.

Macar romantizminde doğuya yönelme akımı 1800 yılı dolaylarında ortaya çıkmıştır. Ama Romantizmin edebiyata getirdiği halkçılık ve milliyetçilik eğilimleri, onun öbür ülkelerde olduğu kadar güçlü olmasını engelledi. Sonuçta Macaristan'da eski anayurdu arayan, onu bağrına basan özel bir oryantalizm oluştu. Bilimsel alanda olduğu kadar, şiirde, epikte ve dramda da bu akım kendini gösterdi. "Doğulu halk" olma düşüncesi, Macar oryantalizmini Batınıninkinden ayıran en karakteristik çizgi haline geldi.

Romantizmin gelenekleri kurtarma çabası, Macar edebiyatında o zamana kadar işlenmiş olan doğuyla ilgili konuların yeniden ortaya çıkarır ve yazarlar, şairler sık sık bu konulardan esinlenirler. Doğuyla ve özellikle de Türklerle ilgili konuların edebiyattaki yaygınlığının yanı sıra ağızdan ağıza yayılma geleneği, masallarda ve anekdotlarda da bu konuları konmuştur. Jozsef Trosztler'in "Mesenyomok" (Masal izleri) (1827) adlı eserinde işaret ettiği gibi, Macar masallarında Doğunun masal hazinesinden gelme pek çok motif vardır. Bu masallarda Türkler de çoğunlukla, gösterişli, zengin ve zalim Türk padişahı, saç kurdeleli paşalar biçiminde yer alır. Sândor Petöfi (1823-1849) "Jânos vitez" (Kahraman Jânos) (1846) adlı eserinde bu motifleri edebiyata aktarmıştır. Bu masallar, gelenekleri kurtarma çabası sonucu ortaya çıkarılmış ve derlemeler yapılmıştır: "A bûbajos lakat" (Sihirli Kilit); György Gaâl, "Magyar nemesegyűjtemeny" (Macar Halk

Masalları Derlemesi) (1857); Lászlo Merenyi, "A türök szultân fia, Sajovölgyi eredeti nepmesek" (Türk Sultanının Oğlu, Özgün Sajovölgy Halk Masalları) (1862) vb. Bu masalların derlenmesi halkçılık eğilimi sonucu yapılmıştır.

Macar anekdot hazinesinde de Türklerle ilgili sayısız anekdot ve adoma* vardır.

Bunlardan da anlaşılacağı gibi Macar edebiyatında Doğuyla ilgili konular yeni değildi. Romantizm bu konuların edebiyatta daha sık işlenmesine yol açmıştır yalnızca. XVIII. yüzyıldaki Tatar istilası, Türklerle yapılan savaşlar ve yüz elli yıl süren Türk egemenliğinin edebiyatta da derin izler bırakmış olması doğaldır. Bunun yanı sıra Macarların paganlık devri kroniklerinden başlayarak XIX. yüzyıla kadar bütün Macar tarihi boyunca Hun-Macar akrabalığı ve Macarların doğu kökenli oldukları düşüncesi sürekli olarak egemen olmuştur. Bu ulusal gelenek romantizmin doğusuyla birdenbire canlanmış ve ele geçen kronikler ve ulusal heyecan sonucu güçlenmiştir. Tarihçiler de bu düşüncüyü beslemiş ve bilimsel olarak kanıtlamaya çalışmışlardır. Efsane dünyasının malzemeleri o çağın bilincinde tarihsel gerçekler durumuna gelmiştir. István Szechenyi (1791-1860) "Kelet nepe" (Doğu Halkı) (1841) adlı eserinde Macarların Asya kökenli olduğunu söyler. Daniel Horvâth (1875-1866) da "Magyarok eredete Azsiâban" (Macarların Asya'daki Kökeni) (1819) adlı eserinde benzer düşünceleri dile getiriyor.

"Doğu halkı" olma düşüncesi Csöma Körösi (1784-1842) gibi gezginlerin anayurdu aramak için Asya yolculuğuna çıkmasına yol açtı. Edebiyatta ise tarih şekerine batırılmış görünüşte doğuyla ilgili -doğulu, ilkel Macarlar bahanesiyle Aral ve Volga boylarını romantik karakterlerle dolduruyorlar; örneğin, Peter Vajda, "Joguz" (Yoguz)'da, János Garay, "Az utolsö magyar Khân" (Son Macar Hanı)nda- eseTler veriliyor. Doğuya ait eserler de bu düşünceyle çevriliyor.

Finugor dil akrabalığı düşüncesinin János Sajnovich'in (1770) ve Sâmuel Gyarmathy'nin (1799) eserleriyle ortaya çıkması da anayurt olarak "KarjeF'in edebiyata girmesine yol açıyor.

Alman oryantlizminin de, dergiler, kitaplar ve ünlü oryantlistler aracılığıyla (başta Hammer Purgstall olmak üzere) büyük bir etkisi oluyor.

* adoma - Bir tür anekdot

Yazılacak olan eserlerde kaynak olarak kullanılması ve Doğu kültürü hakkında bilgi sağlaması bakımından çeviriler de büyük önem taşır. Romantik edebiyatta sık sık karşılaşılan Doğu motifleri, çeviriler yoluyla girmiştir. Daha önce sözünü ettiğimiz ve Türkçeden (Humayunname) çevrilen, ancak basılmayan Sanskritçe bir masal derlemesi olan Pañçatantra'nın ikinci çevirisi Sâmuël Patay tarafından yapıldı: "A regi indusok böltselkedesek, azaz peldâkkul jo erköltsökre tanito könyvettske. Eğer, 1781" (Eski Hintlilerin Felsefeleri, Yani Örneklerle İyi Ahlâk Öğreten Kitapçık. Eğri, 1781). Bundan iki yıl sonra Türkçeden Fransızcaya çevrilmiş bir Pañçatantra daha Macarcaya aktarıldı: "*Bidpai es Lokman indiai historiai es költött beszedei*, mellyek török auctorbol, Ali Tchelebi ben Salehböl Galland uram âltal frantzia nyelvre, most pedig magyar nyelvre fordittattak. Kolozsvâr, 1783" (Bidpay'-nin ve Lokman'ın Hint Hikâyeleri ve Kurmaca Konuşmaları, Türk Yazarı Ali Çelebi Bin Salih (Vasi Ali)'ten Galland Efendi Tarafından Fransızcaya, Şimdi ise Macarcaya Çevrildi. Cluj, 1783).

Avrupa'da ilk kez XVIII. yüzyıl başında yayınlanan ve çağın bütün yazarlarını büyük ölçüde etkileyen Binbir Gece Masalları, Mihâly Vörösmarty (1800-1855) tarafından çevrildi: "Ezeregyejtszaka",

İranlı şair Sadi'nin adı da Macar edebiyatında sık sık duyulmaya başlar. İkinci bir dilden yapılan çevirilerinde özellikle masalları ve meselleri yer alır. Bunlardan ilki 1790 yılında Miklós Kazinczy tarafından yapıldı: "Vallás türedelem (Saadi perzsa regeje, Bustan nevu könyeböl Meiszner utan)" (Dinî Sabır, Sadi'nin Fars Meseli, Meiszner'in çevirdiği Bostan Adlı Eserinden).

Çağın ahlakçı - eğitici olma çabaları atasözünü ve mesel derlemeleri modasını yaymıştı. Doğu ve bu arada Türk atasözleri, meselleri pek çok yazar tarafından derlendi. Károly Kisfaludy'nin, kaynağı belirlenemeyen sekiz ciltlik "Keleti közmondások. Oğuz könyve, 1831" (Doğu Atasözleri. Oğuz Kitabı) adlı eseri; Gergely Czuczor'un basılmadan kalan Macar Bilimler Akademisi'nin arşivindeki "Török közmondások" (Türk Atasözleri) adlı derlemesi; Jozsef Ponori Tewrewk'in "Keletiek es nyugatiak morâlja (Közmondásokbân, 1825)" (Doğululann ve Batılıların Ahlakı (Atasözleri Işığında, 1825) ve dergilerde çıkan "Török közmondások, 1837" (Türk Atasözleri), "Török közmondások, I, Târsalkodo, 1834". "Török közmondások, II, Târsalkodo, 1834", "Keletföldi peldabeszede (Török, kînai, arab közmondások, Târsalkodo, 1835)" (Doğu Meselleri (Türk, Çin, Arap Atasözleri)) adlı derlemeleri bunlardandır.

Kuran da ilk kez 1831 yılında Macarcaya çevrildi: Alkorân. Çeşitli dergilerde de sözü edildi, alıntılar yapıldı.

Doğu şiirlerinin çevirileri de ayrı bir küme oluşturur, İstanbul'da da uzun süre Avusturya elçisi olarak bulunmuş olan ve pek çok doğu düini bilen Kont Imre Reviczky Károly, Hafız'ın Divan'ından on altı odu Latinceye çevirmiştir. Büyük oryantalist J. Hamner de Hafız'ın Divan'ını (1812), Arap şairi Mutannabbi'yi (1823), Baki'yi (1825) çevirmiştir. Gâbor Döbrentei bir makalesinde Hafız'ın iki şarkısını Macarcaya aktarmıştır: "Perzsa költö Hafız sirhalma s ket odâja, Erdelyi Mûzeum, 1816" (İran Şair Hafız'ın Mezarı ve İki Şarkısı). Bir Türkçe gramer de yazmış olan (1851) Macar oryantalisti János Repiczky (1817-1855) ise Arap şiirleri çevirmiş, Türk, Arap ve Fars şiiri arasındaki koşutlukları gösteren şu incelemeyi yazmıştır: "Keleti orak. Költeszeti, törtenti es nyeJvtudom.ányi tekinsetben. Eredetiböl magyaritja Repiczky János neyelö. Elsö füzet. Pârhuzam az arab, perzsa es török költeszet között. Szegeden, 1848" (Doğu Saatleri. Şiir, Tarih ve Dilbilim Açısından. Asbndan Macarcalaştıran Eğitimci Janos Repiczky. Birinci Fasikül. Arap, Fars, Türk Şiiri Arasındaki Koşutluk. Szeged, 1848). Bu eserde bir ciit oluşturacak kadar şiir çevirisi bulunmaktadır.

Oryantalizm yalnız edebiyatta ve öbür sanat dallarında değil, o çağın bilim dünyasında da ilgiyi Doğuya çeker. Macaristan'da bu bilimsel ilginin üç yönü vardı. Bunlardan birincisi Doğulu halkların sanatını, edebiyatını, etnolojik özelliklerini, toplumsal ve siyasal durumlarını inceledi, ikincisi Macaristan'daki Türk dünyasını araştırmayı amaç edinmiş, dolayısıyla da romantizmin tarihe yönelme eğilimiyle kaynaşmıştı. Üçüncü akım ise Macarların anayurdunu aramak için bakışlarını Doğuya çevirmişti. İlk gruptaki eserler çoğunlukla Almanca ve Fransızcadan çevrildi. İkinci gruptaki eserler, yani Macaristan'daki Türk dünyası ile ilgili kaynak araştırmaları öylesine geniş kapsandı olmuştur ki, romantikler Yurt İşgali çağı dışında hiçbir çağa karşı böylesine ilgi duymamışlardır. Üçüncü grupta çarpıtılmış tarihe dayalı fantastik savlar, gülünç etimolojiler ve inanılmaz masallar yer aldı.

Viyana İmparatorluk Arşivinde memur olan Antal Gevay (1845-1898), Farsça ve Türkçeyi Macarcayla karşılaştırdı. Türk egemenliği çağına ait diplomatik verileri ve elçilik anılarını yayınladı. Daha önce adı geçen János Repiczky de Macarlara ilişkin Türkçe belgelerle çok uğraştı ve çoğunu yayınladı. Arap şiiri ve şairleri üzerine de incelemeler yazdı.

Bunların yanı sıra herkesin anlayabileceği bir üslupla yazılmış eserler de ortaya çıktı. En önemlisi Samuel Decsi'nin şu bilimsel eseridir: "*Osmanogrâfia*, azaz a Török birodalom termeszeti, erkölcsi, egy-lâzi, polgâri es hadi âllapotjânak es a magyar kirâlyok ellen viselt nevezetesebb hadakozâsainak summâs leîrâsa. Becs, 1788-89" (Osmanografi, Yani Türk İmparatorluğunun Coğrafi, Ahlaki, Dini, Etnik ve Askeri Durumunun ve Macar Krallarına Karşı Yaptığı Ünlü Savaşlarının Toplu Tasviri. Viyana, 1788-89). Decsi eserinin girişinde, "yüz elli yıl birlikte tuz ekmek yediğimiz Türkleri bu açıdan hiç kimsenin incelememiş olması oldukça üzücü bir şey" diyor. Bu eseri, birçok romantik yazarın sürekli kullandığı bir kaynak olmuştur.

Bir başka eser de yazarı bilinmeyen "A Török birodalomrol valo legûjabb tudôsîtâsok. Nagy Szeben, 1790" (Türk İmparatorluğu Üzerine En Yeni Bilgiler) dir.

İslam dini üzerine Almancadan çevrilen bir eser 1811'de Peşte'de yayınlanır: "Mohammed elete es historiâja" (Muhammed'in Yaşamı ve Hikâyesi).

Çok geçmeden Osmanlı Devleti üzerine büyük bir eser gün ışığı görür: "Török birodalom statisztikai, geografiai es historiai leîrâsa kidolgozta Lassû Istvân. Pest, 1828" (Türk İmparatorluğunun İstatistiksel, Coğrafi ve Tarihsel Tasviri. İnceleyen Istvân Lassû. Peşte, 1828). Aynı çalışmayı ertesi yıl Cezayir için yapmıştır. Dergilerde de çeşitli incelemeler yayınlanmıştır.

Tudomânyos Gyüjtemenyek (Bilimsel Derlemeler) adlı dergide Doğuya ilişkin pek çok makale çıktı. Bunlardan bazıları şunlar: "Kovâts Samuel: "A magyarokrol es törökökröl, 1822, VI." (Sâmuél Kovats, Macarlar ve Türkler Üzerine); Kovats Samuel, A Mohamedânu-sok Theologijâröl, 1827, X I I " (Sâmuél Kovats, Müslümanların' Teolojisi Üzerine); "Szokolay Dâniel, Ertekezefe az Ulemâkrol, 1830, I I I . " (D. Szokolay, Ulema Üzerine Bir İnceleme); Szokolay Dâniel, Izlami-tâk bûtsû jârâsa, 1831, IV." (D. Szokolay, Müslümanların Haccı); Takacsi Horvat Janos, A törökökröl es arabokröl, 1836, I I I . " (Jânos Takâcsi Horvâth, Türkler ve Araplar Üzerine).

Athenaeum Dergisinde: "Petrichevich Horvâth Lâzâr, Adatok ûj Egyptus es Mohamed Ali törtenetehez, 1837, I . " (Yeni Mısır ve Mehmed Ali (Kavalalı) Olayına İlişkin Veriler); Pulszky Ferenc; Iran es Turan, 1839, I I . " (F. Pulszky, İran ve Turan).

Tudömânytâr'da yayınlanan makalelerin çoğu çeviridir: "Petrovics Fridrik, Az arabiai beduinok es wahabiâk. 1834, I" (F. Petrovics, Arabistan Bedevileri ve Vahhabiler).

Ferenc Toldy (1805-1875) Almanca bir incelemeyi "Kelet nepei es literaturâja, Tudomânytâr, 1835, IV." (Doğu Halkları ve Edebiyatı) adıyla Macarcaya çevirmiştir. Bu incelemenin devamını Károly Mod aynı adla aktarıyor. Derginin 1839, IV. sayısında sıra Türk edebiyatına geliyor: "Jelen állapotja s állalânyos âttekintese a török literaturânak" (Türk Edebiyatının Günümüzdeki Durumu ve Genel Bir Bakış).

Doğulu halk olma düşüncesi Macarcanın Türkçeyle ve öbür Doğu dilleriyle karşılaştırılması çalışmalarına yol açar. Oysa Sajnovics ve Gyarmathy artık bu sıralarda dil araştırmalarının doğru yönünü göstermişlerdir. Doğudaki anayurt düşüncesi ve Türkçeyle akrabalık düşüncesi birbirine bağlanır ve bu, Macar bilim dünyasına Armin Vâmber'y'e kadar egemen olur.

Doğunun ilgi merkezi olması 1848-49 Özgürlük Savaşı öncesi siyasal akımlarına kadar sürer.

Romantik çağ dünyayı dolaşan gezginlerle doludur (Lamartine'ler, Csóma Körösi'ler). Bu çağa gelmeden önce de elçilik, hac, esir düşme, misyonerlik vb. nedenlerle Doğuda dolaşmış olan Macarlar vardır. Bunlardan István Zalánkemenyi Kakas'ın yolculuğunun (1602-1603) nedeni Türklere karşı İran'la ittifak kurmaktır. Kral Rudolf'un verdiği bu görevle Rusya yoluyla İran'a geçer. Mısır'a giden Tamás Borsos, Erdel beyi Gâbor Bâthory'nin; Anadolu'yu da gezmiş olan Ferenc Sebesi ise György Râkóczi'nin Babiâli elçisi idi. Önce Mihály Teleki'nin sonra da Thököly'nin sekreteri olan János Komâromi onunla birlikte İstanbula gitmiş ve oradan da İznik'e geçmiştir. "Törökorszâgi Diarium" (Türkiye Günlüğü, 1697-1703) adlı eseri basılmadan kalmıştır. Babiâli'de işgüder olarak altı yıl kalan ve bu arada II. György Râkóczi'nin de elçiliğini yapmış olan Jakab Harsânyi Nagy, "Colloquia familiaria Turcico latina" adlı bir eser yazmıştır (1672). Mihály Bay ve Gâspâr Pâpay de II. Ferenc Râkóczi'nin elçisi olarak Kırım Hanı'nın yanına gitmişlerdi (István Szamota, age.). Askeri ataşe olarak 1755 dolaylarında İstanbul'da bulunan Baron Ferenc Toth (Baron de Tott) Anadolu'yu ve Mısır'ı gezdi. Süveyş Kanalı düşüncesini ilk kez ortaya atan o oldu. Bu planını Sultan II. Mustafa'ya anlattı, ama gerçekleştirilemedi. Kelemen Mikes'in Törökorszâgi levelek (Türkiye Mektupları) adlı eserinin elyazmasını Tekirdağ'dan Macaristan'a götüren

ve bu eseri yayınlayan (1794) Istvân Kultsâr'a veren de odur. Anılarını Fransızca yazdı ve yayınladı: "Memoires dui Baron te Toth sur les Turcs et les Tartares. Amsterdam, 1785).

Bu insanları çoğunlukla kendileri dışındaki koşullar Doğuya götürmüştür. Romantik yazar ise rahatlamak, dünyayı tanımak, konu bulmak için gitmiştir. Bajalı Andrâs Jelki, Türk korsanlarının eline düşmüş, Çin'i, Cava'yı, Seylan'ı gezmiştir. Kâroly Jetting ise Selim adlı bir Türk'e satılmıştır. Bu iki maceraperestin anıları ilk kez 1791'de ve 1797'de Almanca yayınlanmıştır.

Ferenc Szöllösi Türkiye'ye gitmiş, subay olarak 1829 Osmanlı-Rus Savaşı'na katılmış, daha sonra da Anadolu'daki madenleri araştırmakla görevlendirilmiştir. Lajos Kossuth'un sekreterliğini de yapan Szöllösi (1848-49) Özgürlük Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması üzerine Rossuth'la birlikte Osmanlı Devletine sığınmıştı. Yazdığı "Napkeleti kepek"te (Gündoğusu Manzaraları, Kolozsvar, 1838) siyasal olayları, Türklerin âdetlerini, giyim kuşamını vb. anlatır. Viyana'da imparatorun muhafız kıtasında subay olan Karoly Petrözai Trattner Anadolu'yu ve Suriye'yi gezmiş, "Konstantinapclyi es szyriai utam emlekezete" (İstanbul ve Suriye Yolculuğumun Anıları) başlığını taşıyan anıları Târsalkodo'da (1841) yayınlanmıştır.

Lâzâr Petrichevich Horvâth uzun yolculuklar yapmış, 1846'da istanbul'da padişah tarafından da kabul edilmiştir. Yolculuk anılarını "P.H.L. Keleti Levelek Emiliâhoz" (L.P.H.'ın Emilia'ya Doğu Mektupları) adlı eserinde anlatmıştır (Eletkepek, 1847).

Coğrafi amaçlı geziler ayrı bir grup oluşturur. Imre Frivaldszky, Andrâs Fule, Jânos Frivaldszky, Ferenc Zach, Andrâs Terren ve Istvân Nogel gibi bilginler Balkanlar'ı ve Türkiye'yi dolaşmışlardır.

1851 yılında "Törökorszâgi naplo" (Türkiye Günlüğü) adlı eseri yayınlanan Gâbor Egressy ise Özgürlük Savaşı'ndan sonra Jözsef Bem ile birlikte (Murat Tefvik Paşa) Türkiye'ye sığınmalarını ve oradaki yaşamlarını anlatmıştır.

Romantik Çağ Macar edebiyatında yalnız Macar gezginlerinden değil, Doğuya yolculuk yaparı ünlü her gezginden uzun uzun söz edilir.

Romantik Macar edebiyatında şiir türünde de Doğuyla ve dolayısıyla Türklerle ilgili eserler yazılmıştır. Gergely Czuczor (1800-1866), "Csökakövi rablány" (Csökakö Esiresi, 1829), "Karad es Zemir" (Ka-

rad ile Zeinir, 1830) adlı şiirlerinde Türkleri konu almıştır. Yarım kalan "Hunyadi" adlı destanında Türkleri ayrıntılı olarak çizer. Destanın A török seregek, Korog ban, A toborzök es pârvîâdal adlı bölümlerinde Türklerin çizimine verdiği ağırlık göze çarpıcıdır. Bu eserindeki Türk âdetlerini Sânuel Decsi'nin Osmanogrâfia'sından almıştır.

Dâniel Baksai'nin (1808-1862) "Jajtsa" (Yayca) adlı kahramanlık şiirinde (1832) ilgi merkezi Türklerdir.

Jânos Garay'nin (1812-1853) şiirleri arasında da Türklerle ilgili olanlar vardır. Bunlardan en başarılı olanı "Hasszân" (Hasan) adlı baladadır. 1841 yılında basılmış olan bu baladın konusu şöyle: Yaşlı Budin paşası Hasan Paşa evlenmek üzere olan Zolna'ya aşiktir. Zolna'yı kaçırmak üzere kiliseye gelir, sonra vazgeçer. "A hârem hölgye"nin konusu Türk haremindeki bir Yunanlı kızın sevgilisi tarafından kaçırılmasıdır. Ayrıca, "Mohâcs" (Mohaç), "Zrinyi Miklos", "Bosszûcsök" (İntikam Öpücüğü), "Erzebet Bâthori", "A györi vaskakas" (Györ Demir Horozu), "Hunyad kardja" (Hunyad'ın Kılıcı), "Zrinyi Ilona" adlı şiirlerinde konu yine Türklerle ilgilidir.

Pal Miskolczy'nin (1820-1889) "Mohamed könye" (Mehmed'in Gözyaşı, 1845) adlı baladında Fatih Sultan Melîmed, düşmanı Jânos Hunyadi'nin ölümünü duyunca ağlar.

"Mahmud török császârhoz" (Türk İmparatoru Mahmud'a) adlı şairi belli olmayan şiirde sultan övülmektedir.

Pal Jâmbor'un (1821-1897) "Ozmân" (Osmanlı) adlı şiirinde Osmanlıların bir köle gibi yaşadığı öne sürülür.

Macar romantik edebiyatının en büyük şairi olan Mihály Vörösmarty (1800-1855)'nin, konusunu tarihten alan eserleri arasında Türklerle ilgili olanlar vardır. Bunlardan "Eğer" (Eğri, 1827) adını taşıyan destan ve "A hüseg diadalma" (Sadakatin Zaferi, 1822) Eğri kalesinin kuşatmasını işler. Odları, kahramanlık şiirleri ve epigramları arasında da (Hunyadi halâla, Mohâcs, Dobö, Sziget, Szigetvâr, Zrinyi) Türklerle ilgili olanlar bulunmaktadır.

Epikte de başarılı eserler vermiş olan Vörösmarty'nin en iyi trajedisi "Marot bân" (Ban Marot, 1838), Macar-Türk konuludur.

Endre Pâzmâdi Horvâth (1778-1838), Vörösmarty'den önce epik eserler vermiş, ama edebi yanı zayıf kaldığı için başarı Vörösmarty'nin olmuştur. "A sziszeki gyözödelem" (Sziszek Zaferi, 1827); "Gritti Lajos" (1821); Enyingi Török Bâlint felesegenek a sztambuli hettorony-

bol Torbâgyra" (Enyingli Balint Török'üh Karısının İstanbul Yedikule'den Torbagy'a, 1824) adlı eserleri Türklerle ilgilidir.

Ulusal geçmişin geleneklerine karşı çok duyarlı olan Mihâly Tompa (1817-1868) yazdığı tarihsel-ya da epik şiirlerinin bazılarında Hunlar, Avarlar ve Türkleri konu almıştır: "Etele hun kirâlyröl" (Hun Kralı Attila Üzerine), "Csörsz arka" (Şeytan Arkı), "Basa kûtja" (Paşa Kuyusu), "Arszlan basa" (Arslan Paşa).

Macar edebiyatının en büyük epik şairi olan Jânos Arany (1817-1882) büyük bir Hun epoesi yazmak istiyordu, ama bu planını tümüyle gerçekleştiremedi. Bir şaheser sayılan "Buda halâla" (Buda'nın Ölümü) adını taşıyan ilk bölüm 1864 yılında yayınlandı. "Szondi ket aprödja" (Szondi'nin İki İçöğlam) (1856) adlı baladının konusu ise Macaristan'daki Türk egemenliği zamanından alınmıştır.

Romantik çağın en gözde eser türü hikâye idi. Dergilerde her hafta ya da her ay doğuyla ilgili bir hikâye yayınlanırdı. Çevirilere de sık sık rastlanırdı.

Antal Farkas'ın Âlmancadan çevirdiği (1790) "Erköltsi-Iskola az az huszon negy nyâjas historiâk" adlı hikâye derlemesinde Türklerle ilgili şu hikâye var: "Ket felesegü Török rabsâgâbul megszabadult Kereszteny" (İki Karılı Türkün Esaretinden Kurtulan Hıristiyan). Kâroly Farkas tarafından 1805 yılında Âlmancadan çevrilen "A szerelem es a Hüsegtelenseg" (Aşk ve Sadakatsizlik) adlı hikâye daha sonra "Mindeh poklokön keresztül" (Bütün Cehennemlerden Geçerek) adıyla Mör Jokai (1825-1904) tarafından roman haline getirilmiştir.

Peter Vajda da (1808-1846) hikâyelerinden üçünde Türklerle ilgili konuları işledi: "Othmanünnepe Eskiudarban" (Üsküdar'da Osmanlı Bayramı) (1834), "Mely gyöngö a leghatalmasabb is" (Zayıf Olan Aynı Zamanda En Güçlüdür) (1835), "Mirmah" (Mihrimah) (1938).

Alajos Mednyanszky'nin (1784-1844) daha sonra "Elbeszelesek, regek s legendâk a magyar elökorböl" (Hikâyeler, Masallar ve Efsaneler) (1832) adıyla Macarcaya çevrilen Almanca hikâye derlemesinde Türklere ilişkin birkaç hikâye vardır. Pal Edvi IlleVin çevirdiği "Török szerelemlevek" in (Türk Aşk Mektupları) dışında çevirmem belli olmayan "A basa esküje" (Paşanın Yemini) adlı hikâye Athenaeum'da (1840) yayınlandı.

Özgün hikâyeler arasında Türklerle ilgili olanlar ise şunlardır: Jânos Majlath: "A bosszulö kard" (Öç Alan Kılıç) (1825); Samuel Kiss:

"Kiss Jozsef Miklosfi" (1826); Âgoston Bârâny: "Pogany török földje" (Pagan Türkün Toprağı) (1826); yukarda şiirlerinden söz ettiğimiz Gergely Czuczor'un "A megvigasztalt apa" (Avunmuş Baba) (1830) adlı hikâyesi; Macar tarihsel romanının kurucusu Miklôs Jösika'nın (1794-1865) "Diamante" (Elmas) (1846) adlı hikâyesi (Tepedelenli Ali Paşa olayını işler); Andrâs Fay'nin (1786-1864) "Szuliotak" (Sulyotlar) (1864) (aynı konu işlenmiştir); Ignâc Nagy'ın (1810-1854) "Achmet es Lora" (Ahmet ve Lora) (1835), "Hölgyrablo" (Kadın Kaçırılan) (1834), "A pogany esküje" (Paganın Yemini) (1842) ve "Demir basa Illikon" (Demir Paşa Illik'te) (1834) adlı hikâyeleri; özellikle Sırp-Türk ilişkileri üzerine yazmış olan Gusztav Remellay'nin (1819-1866) "Rom szüze" (Harabenin Bakiresi) (1842), "Bella szerb neprege" (Bella, Sırp Halk Menkıbesi) (1843), "Lyubicza" (1843), "Jozsa a kis jancsâr" (Küçük Yeniçeri Jozsa) (1857) adlı hikâyeleri.

Sayı bakımından kırklı yıllar Türklerle ve Doğu ile ilgili hikâyelerin en çok görüldüğü yıllardır. Türklerle ilgili olanlar şunlar: Mihâly Pataki: "Kint kinert" (İşkenceye Karşılık İşkence) (1844); Jözsef Szilvagy: "Zumrud" (Zümrüt". (1844); Gusztav Szontâgh: "A szenvedelmes Dinnye es Dohânytermesztö âbrândjai" (Tutkulu Bir Karpuz ve Tütün Yetiştiricisinin Hayalleri) (1845); Lajos Kuthy: "A szökevény" (Kaçak) (1833); Jozsef McInâr: "Basa kûtja" (Paşa Kuyasu) (1846); Jânos Barthos: "Török nô" (Türk Kadım) (1841).

Andrâs Dugonics'in (1740-1818) 1788 yılında yayınlanan "Etelka" adlı romanından önce özgün bir Macar romanı yazılmamış, bu tarihe kadar çeviri ya da uyarılama yapılmıştır. En dikkate değer olanlar bile ya sona ermekte olan bir akımın ürünleriydi ya da tümüyle sona ermiş, ölmüş bir akımın geç kalmış sürgünleriydi. Batıda Goethe'nin Werther'i yayınlanırken (1774), İngiltere'de Fielding, Sterne ve Goldsmith; Fransa'da Votaire ve Rousseau'nun romanlarının artık on yıllık bir geçmişi varken, Macaristan'da -Batıda artık döküntü sayılan- Almancadan çevrilmiş, yazarı bilinmeyen Kartigâm ve La Calprenede'in Cassandra'sının çevirisi okunuyordu. İlk gerçek Macar romanını Andrâs Fay yazdı: "Belteky haz" (Belteky Evi) (1832). Macar romanının bu eserle doğduğu kabul edilir.

Sözünü ettiğimiz Kartigâm adlı roman 1772'de Pozsony'da basılmıştır. Ignâc Meszaros'un Almancadan çevirdiği bu eserde İbrahim Paşa adında bir Türk paşasının kızı Kartigâm ile oğlu "Akmet" in başından geçenler anlatılır. Romanın sonunda Kartigâm'ın aslında bir Macar soylusunun kızı olduğu ortaya çıkar. Eserin tam adı şöyle: "Buda

Vârânak Viszsa-Vetelekor A' Keresztenyek Fogsâgâba Esett Egy Kartigâm nevü Török Kis-Aszszonyrak Ritka es emlekezetes Törtenei" (Budin Kalesinin Geri Alınması Sırasında Hıristiyanlara Esir Düşen Kartigam Adında Bir Türk Kızının Ender ve Unutulmaz Hikâyesi).

Bundan dört yıl sonra yine Almancadan Ferencz Kazinczy'nin çevirdiği, "Az amerikai Podotz es Kazimir keresztyen vallâsravalo megterese" (Amerikalı Podotz ve Kazimir'in Hıristiyan Dinini Dönmesi) (1776) adlı romanda iki Amerikalının İstanbul'da Müslümanlığı kabul etmeleri için uğraşılması, hapsedilmeleri, kaçıp Macaristan'da Hıristiyanlığı kabul etmeleri anlatılır.

Daha sonra Mor Jokai'nin "Az utolso budai basa" (Son Budin Paşası) adıyla yeniden işleyeceği Abdurrahman Paşa'nın yaşamı ve Budin kuşatması sırasında ölümünden söz eden (1686) "A budai basa" (Budin Paşası) (1791) adlı eseri György Aranka, Fransızcadan çevirmiş, daha sonra sahneye de uyarlanmıştır.

"A vilâgnak haronı reszeiben Bujdoso avagy egy spanyol vizsontagsâgai" (Dünyanın Üç Kıtasını Dolaşan Bir İspanyolun Başından Geçenler) (1798) adlı roman, nişanlısı İstanbul'da sultanın haremine düşen bir İspanyol'un onu kurtarmaya çalışması sırasında başından geçenleri anlatıyor.

"Zaid! vagy Negyedik Muhammed Török Tsâszârnak szerentsetlen szerelme" (Zaid ya da Türk Padişahı IV. Mehmed'in Talihsiz Aşkı) (1803) başlığını taşıyan ve J. K'ss'in Almancadan çevirdiği roman, Budin'in elden çıkması sırasında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın yerine sadrazam olan Süleyman Paşa'nın sevgilisi Zaid ile IV. Mehmed arasındaki karşılıksız aşkı işler.

İkinci Viyana kuşatması sırasında İbrahim Paşa'ya (Budin beylerbeyi) esir düşen bir Macar kcmutanının ve onun uşağının Fas, Tunus ve Cezayir'de başlarından geçenler Joachim Szeker tarafından roman haline getirilmiş: Magyar Robinzon vagy is Ujvâri es Miskei Magyar vitezeknek vizsontagsâgai, es azoknak e' vilâg külömbfele reszeiben törtent tsodalâtos esetei" (Macar Robensonu ya da Ujvâri ve Miske Adlı Macar Kahramanlarının Maceraları ve Onların Bu Dünyanın Çeşitli Kıtalarında Başlarından Geçen Hayrete Değer Olaylar) (1808).

Szigetvar seferini konu alan bir başka - roman da Almancadan çevrilmiş olan "Gröf Zrinyi Miklôs, vagy Sziget' vârnak ostromlâsa" (Kont Miklos Zrinyi ya da Szigetvâr'ın Kuşatması) (1817) dir.

Samuel Palfy'nin 1824 yılında yazdığı "Zomilla" adlı santimental macera romanının kişileri Türk, Macar ve Çinlidir.

Gyorgy Agárdi'nin 1829'da Almandan çevirdiği "Buda vâranak visszavetele" (Budun Kalesinin Geri Alınması) adlı romanda yine Budun'in 1686'da Macarların eline geçmesi konu olarak alınmıştır.

Daha önce üç hikâyesinin adını verdiğimiz Peter Vajda'nın Türklerle ilgili bir de romanı var: "Tarcasai Bende" (1837).

Macar edebiyatında tarihsel romanın kurucusu olan ve Abafi adlı romanıyla romantik Macar edebiyatının ilk ürününü veren Baron Miklós Josika (1794-1865) yirmi beşi tarihsel olmak üzere toplam yüz on yedi ciltlik otuz sekiz roman yazmıştır. Bunların çoğunun konusu Erdel tarihinden, özellikle de Erdel beyleri döneminden alınmıştır. "A ket barât" (İki Arkadaş) (1860), "Ami kesik nem mûlik" (Geç Kalan Geçmez) (1864), "Utolsö Bâthori" (Son Bathori) (1837), "Vegvâriak" (Uçkaledekiler) (1863), "A zöld vadász" (Yeşil Avcı) (1854) adlı romanlarında Türklerle de yer vermiştir. A zöld vadász'ta Mohaç muharebesini Lâszlö Listius gibi o da Brodarics'in kroniğini izleyerek anlatır.

Tarihsel roman türünü en yüksek gelişme noktasına çıkarmış olan > Baron Zsigmond Kemeny (1814-1875) romancılığa başlamadan önce tarihsel araştırmalarıyla adını duyurmuştu. "A mohâcsi veszedelem okairöl" (Mohaç Felaketinin Nedenleri Üzerine) (1838), bu araştırmalarından biridir. "Isabella kiralyne es remete" (Kraliçe Izabella ve Münzevi) (1837), "Gyulai Pâl" (1847) ve "Zord idö" (Çetin Zaman) (1858) adlı romanları ile "A ket boldog" (Mutlu İki Kişi) (1852) adh hikâyesi Mohaç Savaşı sonrası Türk-Macar ilişkilerinden söz eder.

Macar edebiyatında Doğuyla ve Türklerle ilgili tarihsel konular tiyatro eserlerinde de işlenmiştir. Roman ve hikâyede olduğu gibi önce çeviriler yapılmış, XIX. yüzyıl başına doğru özgün eserler verilmeye başlanmıştır. Türklerle ilgili ilk eser Avusturyalı Emanuel Schikander'den Andras Szeremhegyi'nin 1794 yılında çevirdiği "A jo tevö zarândok" (İyilik Yapan Hacı) adlı müzikal oyundur. Yeniçerilere, Arap uşaklarına, Türk müziğine yer verilen oyunda bir peri masalı anlatılır. Lâszlö Kelemen'in Almandan çevirdiği "Zaide" (1793) adlı oyunun konusu Türkiye'de geçer. Yoksul ve namuslu bir Türk kadınının başından geçenleri anlatan oyun sık sık sahnelenmiştir. Karakterleri Türk olan "A verpohâr" (Kan Bardağı) adlı yedi bölümlük pandomimin yazarı belli değildir. 1830 yılında sahneye konmuştur. István Babotsay'nin yazdığı dört perdelik "Vigkedvü Mihály" (Keyifli

Mihaly) (1806) adlı dramın konusu kısaca şöyle: Debrecen yargıcı Keyifli Mihály Almanlara yiyecek sağladığı için Varad Paşası Seman Paşa tarafından hapsedilmiştir. Seman Paşa yargıcı, yine esiri olan onun kızı Krisztina'nın aşkına karşılık serbest bırakmak ister. Mihaly bunu kabul etmez. Seman Paşa'nın adamları da buna karşı çıkarlar ve paşadan habersiz olarak Mihály'ı idam ettirirler.

Istvan Vedres'in oyunu "A haza szeretete avagy nemes Szeder vârosának a törököktől való elveteie, negy reszböl állo vitezi jâtek" (Yurt Sevgisi ya da Soylu Szeged Kentinin Türklerden Alınması) (1809) adını taşıyan oyununda da Szeged'in Türk komutanı "Hederbeg" in (Hıdır Bey) bir Macar kızma duyduğu aşk, bu kıızı elde etmek için girişilen çabalar ve Szeged'in Türklerden alınması işlenir.

Farkas Bolyai'nin (1775-1856) "Kemeny Simon" (1817) adlı eserinde Türklerin yalnızca adları geçmektedir. Mezetes (Mezit Bey), Mufti (müftü).

Bolyai'nin en önemli eseri sayılan "I I . Mohamed vagy a ditsöseg gyozelme a szerelmen" (II. Mehmed ya da Şanın Aşka Zaferi), 1896 yılına kadar basılmadan kalmıştır. Eserde Fatih ve İrene olayı işlenmiştir. Bu konu Macar edebiyatında romantik çağdan önce de ele alınmıştır. Benedek Âkos, elyazması olarak kalan bir dua kitabında (1660) bundan bir mesel olarak söz eder. Türkiye Mektupları adh eserinde Mikes de 63. mektupta trene hikâyesini anlatır. Bu konu Bolyai'den sonra Károly Kisfaludy (1788-1830) tarafından da irene (1820) adh eserde işlenmiştir.

József Szommer de iki oyununda Türk egemenliği çağma döner. Bunlardan birincisi "Zombori, vagy a titok" (Zombori ya da Gizem) adlı oyundur, ikinci oyunu "Scanderbeg, vagy a haza szabaditoja" (iskender Bey ya da Yurdun Kurtarıcısı) (1822) adım taşır ve ünlü iskender Bey hikâyesini oyunlaştırır. 1825 yılında yayınlanan iki oyun aynı konuyu, Kenyermezö'de Türklere karşı kazanılan zaferi ele alır. Sâmuél Budafalvi Bors'un "Kenyermzei viadaî vagy a hasonlithatlan vitezseg" (Kenyermezo Muharebesi ya da Benzersiz Kahramanlık) ve Pal Szabo'nun "A kenyermzei diadal" (Kenyermezo Zaferi) adlı eserleri. Daha önce belirttiğimiz gibi Gâbor Döbrentei de bu konuyu 1822 yılında manzum destan olarak ele almıştı.

Lâszlo Klesztinszky'nin 1832 yılında yazdığı ve 1836'da basılan "Bosszulö kard, vagy a meregkeverö" (Kindar Kıbç ya da Zehir Katan) adlı trajedinin kaynağı daha önce sözü edilen János Mailath'ın eseridir.

Sayısı kırkı bulan tarihsel oyun yazmış olan ve kırk yıl Macar sahne edebiyatına (1835-75) egemen olmuş olan Ede Szigligeti (1815-1878) 1839 tarihini taşıyan "Romilda" adlı eserinde Avar Hanı'nın oğlu Aladar ile Longobard prensi Gitolf'un karısı Romilda arasındaki aşkı anlatır. "Gritti" (1844) ise Alajos Gritti'nin yükselme hırsları ve sonunu işleyen bir trajedisidir. Önce manzum hikâye olarak yazdığı (1868) "Perenyi Peter" adlı eserini 1875 yılında oyunlaştırmış ve "Perenyi" (Bayan Perenyi) adını koymuştur. Bu eserde Peter Perenyi'nin, ailesini, canını ve mülklerini korumak için Kral Yanoş'la, Ferdinand'la ve Türklerle yaptığı mücadele anlatılır.

Mor Jokai'nin Macaristan'da Türk Dünyası adlı romanının kahramanlarından biri olan Pal Beldi, Szigligeti'nin "Beldi Pal" adlı eserinde (1856) başkahraman olarak rol alır.

Macar edebiyatında Doğuyu, dolayısıyla Türkleri konu alan roman ve hikâyeler Mor Jokai'nin eserlerine gelir dayanır.

1981

Kaynakça

- Császár, Elemér: *A magyar regény története*. Budapest, 1922
 Dézsi, Lajos: *4 történeti tárgyú szépirodalom*. Budapest, 1927
 György, Lajos: *A magyar regény előzményei*. Budapest, 1941
 Pinter, Jenő: *Magyar Irodalomtörténete*. 7 cilt. Budapest, 1934
 Staud, Géza: *Az orientalizmus a magyar romantikában*. Budapest, 1931
 Weber, Antal: *4 magyar regény kezdetei*. Budapest, 1959